RODNI ASPEKTI SPORTA U SUVREMENOM DRUŠTVU

Milaković, Luka

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Kinesiology / Sveučilište u Zagrebu, Kineziološki fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:117:513577

Rights / Prava: Attribution 4.0 International/Imenovanje 4.0 međunarodna

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-24**

Repository / Repozitorij:

Repository of Faculty of Kinesiology, University of Zagreb - KIFoREP

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
KINEZIOLOŠKI FAKULTET

Luka Milaković

RODNI ASPEKTI SPORTA U SUVREMENOM DRUŠTVU

diplomski rad

Mentor:

izv. prof. dr. sc. Sunčica Bartoluci

Zagreb, srpanj, 2023. godine

TEMELJNA DOKUMENTACIJSKA KARTICA

DIPLOMSKI RAD

Sveučilište u Zagrebu
Kineziološki fakultet
Horvaćanski zavoj 15, 10000 Zagreb, Hrvatska

Naziv studija: Kineziologija; smjer: Kineziologija u edukaciji i skijanje
Vrsta studija: sveučilišni
Razina kvalifikacije: integrirani prijediplomski i diplomski studij
Studij za stjecanje akademskog naziva: sveučilišni magistar kineziologije u edukaciji i skijanju (univ. mag. cin.)

Znanstveno područje:	Društvene znanosti
Znanstveno polje:	Kineziologija
Vrsta rada:	Stručni rad
Naziv diplomskog rada:	je prihvaćen od strane Povjerenstva za diplomske radove Kineziološkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu u akademskoj godini 2022./2023. dana 2. svibnja 2023.
Mentor:	Izv. prof. dr. sc. Sunčica Bartoluci

Rodni aspekti sporta u suvremenom društvu
Luka Milaković, 0034077517

Sastav Povjerenstva za ocjenu i obranu diplomskog rada i diplomskog ispita:

1.	izv. prof. dr. sc. Sunčica Bartoluci	Predsjednik - mentor
2.	prof. dr. sc. Benjamin Perasović	član
3.	prof. dr. sc. Romana Caput Jagunica	član
4.	prof. dr. sc. Gordana Furjan-Mandić	zamjena člana

Broj etičkog odobrenja:

Rad je u tiskanom i elektroničkom (pdf format) obliku pohranjen u Knjižnici Kineziološkog fakulteta, Horvaćanski zavoj 15, Zagreb

BASIC DOCUMENTATION CARD

DIPLOMA THESIS

University of Zagreb
Faculty of Kinesiology
Horvacanski zavoj 15, 10000 Zagreb, Croatia

Title of study program: Kinesiology; course Kinesiology in Education and Skiing
Type of program: University
Level of qualification: Integrated undergraduate and graduate
Acquired title: University Master of Kinesiology in Education and Skiing
Scientific area: Social sciences
Scientific field: Kinesiology

Type of thesis:	Professional work
Master thesis:	has been accepted by the Committee for Graduation Theses of the Faculty of Kinesiology of the University of Zagreb in the academic year 2022/2023 on May 2, 2023.
Mentor:	*Sunčica Bartoluci* associate prof.

Gender aspects of sports in modern society
Luka Milaković, 0034077517

Thesis defence committee:

1.	*Sunčica Bartoluci*, associate prof.	chairperson-supervisor
2.	*Benjamin Perasović*, PhD, prof.	member
3.	*Romana Caput Jagunica*, PhD, prof.	member
4.	*Gordana Furjan-Mandić*, PhD, prof.	substitute member

Ethics approval number:

Printed and electronic (pdf format) version of thesis is deposited in Library of the Faculty of Kinesiology, Horvacanski zavoj 15, Zagreb

Ovim potpisima se potvrđuje da je ovo završna verzija diplomskog rada koja je obranjena pred Povjerenstvom, s unesenim korekcijama koje je Povjerenstvo zahtijevalo na obrani te da je ova tiskana verzija istovjetna elektroničkoj verziji predanoj u Knjižnici.

Mentor:

_____

_____izv. prof. dr. sc. Sunčica Bartoluci

Student:

_____

Luka Milaković

RODNI ASPEKTI SPORTA U SUVREMENOM DRUŠTVU

Sažetak

Ovaj diplomski rad istražuje prisutnost transrodnih osoba u sportskom sustavu kroz povijest. Prikazani su ključni trenuci i događaji koji su oblikovali regulaciju njihovog sudjelovanja u natjecanjima. Ulaskom u 21. stoljeće i ubrzanom globalizacijom došlo je i do porasta svijesti o postojanju različitih rodnih identiteta te je zapadno društvo u procesu potpunog prihvaćanja i integriranja transrodnih osoba u društvo. U svijetu sporta javljaju se protivnici prihvaćanju transrodnih osoba u natjecateljskom sportu zbog morfoloških prednosti koje transrodne žene imaju u odnosu na svoje suparnice. U 21. stoljeću proces globalizacije se ubrzao, a svijest ljudi o postojanju različitih rodnih identiteta je porasla. Društvo na zapadu nastoji prihvatiti transrodne osobe i integrirati ih u društvo. U svijetu sporta bilo je protivljenja prihvaćanju transrodnih osoba u natjecateljskim sportovima jer transrodne žene imaju prednost nad svojim konkurenticama. Ovaj je rad za cilj imao analizirati i objasniti problematiku roda u sportu iz perspektive sociologije. Naglasak je stavljen na fenomen transrodnosti. Početni otpor Međunarodnog olimpijskog odbora prema ženskoj atletici rezultirao je stvaranjem posebnih ženskih Olimpijskih igara, no postupno su se otvarala vrata za žensku atletiku unutar Olimpijskih igara. Tijekom godina, testiranje spola evoluiralo je od medicinskih potvrda do brisa obraza i DNK testiranja. Iako je testiranje spola prestalo biti obvezno, regulacije su ostale prisutne, posebno u vezi razine testosterona kod ženskih sportašica. Prikazani su i slučajevi transrodnih sportaša koji su se našli u skandaloznim situacijama. Rad aktualizira raspravu o pravima i sudjelovanju transrodnih osoba u sportu. Ovaj rad ističe važnost osjetljive ravnoteže između osiguravanja jednakih prava za sve sportaše i održavanja pravednosti u natjecanjima.

Ključne riječi

transrodna osoba, rodni identitet, sport, testiranje spola, pravednost

GENDER ASPECTS OF SPORTS IN MODERN SOCIETY

Summary

This thesis examines the presence of transgender people in the sports system throughout history. The key moments and events that shaped the regulation of their participation in competitions are presented. With the entry into the 21st century and accelerated globalization, there has been an increase in awareness of the existence of different gender identities, and Western-oriented society is in the process of fully accepting and integrating transgender people into society. In the world of sports, there are opponents to the acceptance of transgender people in competitive sports because of the morphological advantages that transgender women have compared to their rivals. In the 21st century, the process of globalization accelerated, and people's awareness of the existence of different gender identities increased. Western society tries to accept transgender people and integrate them into society. In the sports world, there has been opposition to accepting transgender people in competitive sports because transgender women have an advantage over their competitors. The aim of this paper was to analyze and explain the issue of gender in sport from the perspective of sociology. Emphasis is placed on the phenomenon of transgender. The International Olympic Committee's initial resistance to women's athletics resulted in the creation of a special women's Olympic Games, but the door gradually opened for women's athletics within the Olympic Games. Over the years, gender testing has evolved from medical confirmations to cheek swabs and DNA testing. Although gender testing is no longer mandatory, regulations remain, especially regarding testosterone levels in female athletes. Cases of transgender athletes who found themselves in scandalous situations are also shown. updates the debate on the rights and participation of transgender people in sports. This paper highlights the importance of a delicate balance between ensuring equal rights for all athletes and maintaining fairness in competitions.

Keywords

transgender, gender identity, sports, gender testing, fairness

SADRŽAJ

1. UVOD.....1
2. POVIJESNI KONTEKST RODNE JEDNAKOSTI U SPORTU 3
3. DEFINICIJA TRANSRODNOSTI I NJEZINA DRUŠTVENA KONSTRUKCIJA 6
4. BIOLOŠKI ASPEKTI I FIZIOLOŠKE RAZLIKE MUŠKARACA I ŽENA 8
4.1 BIOLOŠKI ASPEKTI I FIZIOLOŠKE RAZLIKE TRANSRODNIH SPORTAŠICA I ŽENA SPORTAŠICA 9
5. PERCEPCIJA DRUŠTVA I MEDIJA 12
5.1 ULOGA MEDIJA U PROMICANJU RAZUMIJEVANJA I TOLERANCIJE 12
6. TRANSRODNOST U SPORTSKOM SUSTAVU.....15
6.1 SLUČAJEVI TRANSRODNIH SPORTAŠA I SPORTAŠICA.....16
7. ZAKLJUČAK 24
8. LITERATURA.....26

1. UVOD

Sport kao pojam podrazumijeva dvije različite perspektive: profesionalni sport i sport kao aktivnost u slobodnom vremenu. Dok u profesionalnom sportu sportaši primaju godišnje plaće i poticaje vezane za individualni i timski rad, sportaši amateri nisu plaćeni za svoje učinke. Sve se veći broj žena i muškaraca uključuje u sport kao aktivnost u slobodnom vremenu, uglavnom u svrhu rekreacije i zdravlja. U oba slučaja sport predstavlja veliki i brzorastući sektor gospodarstva i daje važan doprinos rastu i zapošljavanju. Sport se tradicionalno povezuje s "muškim" karakteristikama, kao što su fizička snaga i otpornost, brzina i izrazito natjecateljski, ponekad i sukobljavajući duh. U mnogim društvima žene koje se bave sportom doživljavaju se kao "muževne", dok se muškarce koje sport ne zanima smatra "nemuževnima". Međutim, sport se također može koristiti kao sredstvo za postizanje ravnopravnosti spolova kroz uspostavu općih vrijednosti kao što su fair play, nediskriminacija i timski rad (Arnaut i sur., 2017).

Pierre de Coubertin je prema Naumenko (2018) prepoznao da sport ima potencijala za postati najvažnijim univerzalnim društvenim mehanizmom komunikacije među kulturama, načinom uspostavljanja miroljubivih odnosa, jačanja prijateljstava i međusobnog razumijevanja. Sport je iz tjelesne kulture izrastao u samostalan sociokulturni fenomen koji povezuje ljude diljem svijeta. Važnost sporta jasno je izražena i u njegovoj kontinuiranoj medijskoj izloženosti i pozornosti. Ima značajan utjecaj na društvo i promjene unutar njega te je jedan od velikih pokretača novih trendova u svijetu. Danas i žene i muškarci sudjeluju u velikom broju sportova, a jedno od osnovnih načela Europske unije je upravo ravnopravnost žena i muškaraca (Planinić i Ljubičić, 2021).

Kroz povijest su nastale razne definicije termina roda i spola. Deaux (1985) smatra da je spol biološki utemeljena kategorija muškarca i žene dok rodom smatra psihološke značajke koje se često povezuju s biološki utemeljenim kategorijama muškaraca i žena, a koje im pripisuje promatrač ili pojedini subjekt. Navedeni autor u to je vrijeme smatrao da spol i rod još uvijek tada nisu bili dovoljno istražena tema od strane znanstvenika već su pretežito bili tema takozvanih "društvenih komentatora". Spol se prema Archer i Lloyd (2002) također odnosi na binarne kategorije muškaraca i žena dok se rod odnosi na atribute koji su u većoj ili manjoj mjeri povezani s dva spola odnosno s muškarcima i ženama. Nešto novije informacije koje je priopćila Lips (2020) govore kako je nemoguće čisto i jasno razdvojiti spol i rod.

Kulturološka očekivanja za žene i muškarce (rod) ne mogu se odvojiti od opažanja o fizičkim tijelima žena i muškaraca (spol). Dakle, kulturne konstrukcije roda uključuju i spol u nekom smislu. Kada govorimo o rodnom identitetu, on je jedna od komponenti seksualnosti uz biološki spol, društvenu rodnu ulogu i seksualnu orijentaciju. Dio je osobnog identiteta i odnosi se na društvenu i osobnu percepciju svake osobe o pripadanju ili odstupanju od vlastitog biološkog spola. U kontekstu rodnog identiteta transrodnost se odnosi na osobe čiji rodni identitet nije u skladu sa općeprihvaćenim rodnim ulogama koje je društvo dodijelilo ženama i muškarcima. To je pojam koji obuhvaća sve osobe koje odskaču od tradicionalnih rodnih uloga (Spahić i Gavrić, 2012). Altilio i Otis-Green (2011:380) transrodnost definiraju na sljedeći način: "Transrodnost je krovni pojam za osobe čiji se rodni identitet ili rodno izražavanje razlikuje od spola koji im je pripisan rođenjem".

Ulaskom u 21. stoljeće i ubrzanom globalizacijom došlo je i do porasta svijesti o postojanju različitih rodnih identiteta te je zapadno orijentirano društvo u procesu potpunog prihvaćanja i integriranja transrodnih osoba u društvo. U svijetu sporta javljaju se protivnici prihvaćanju transrodnih osoba u natjecateljskom sportu zbog morfoloških prednosti koje transrodne žene imaju u odnosu na svoje suparnice. Dok su napori za uključivanje homoseksualnih sportaša i sportašica u natjecateljski sport dobili značajnu pozornost, tek su se nedavno počela ispitivati iskustva transrodnih sportaša u natjecateljskom sportu. Uzevši u obzir ranije iznesene činjenice, cilj ovog rada je iz perspektive sociologije sporta analizirati i objasniti problematiku roda u sportu s naglaskom na fenomen transrodnosti.

2. POVIJESNI KONTEKST RODNE JEDNAKOSTI U SPORTU

Od kada znamo za postojanje čovjeka, znamo i da su se ljudi od samih početaka bavili određenim oblikom tjelesnog vježbanja, ali ipak nisu se oduvijek bavili i sportom (Jajčević, 2010). U kontekstu ovog rada kao početak ozbiljnijeg bavljenja sportom odabran je primjer antičkih Olimpijskih igara kod starih Grka.

Već tada su bile prisutne rodne nejednakosti u području sporta. Sudjelovanje na antičkim Olimpijskim igrama bilo je dopušteno samo pripadnicima muškog spola. Žene nisu imale pravi nastupati na igrama u ulozi sportašica, ali nisu imale dopuštenje niti biti u ulozi gledatelja. Prve antičke Olimpijske igra održane su 776. godine prije Krista. U svojoj prvotnoj verziji, na tim igrama bila je samo jedna disciplina odnosno jedna utrka. Poznatija pod nazivom stadij jer je staza bila duljine stadiona, otprilike 192 metra. Kasnije su u program igara uključene i brojne druge discipline te je uskoro uslijedio razvoj bogatog i raznovrsnog programa natjecateljskih disciplina. Jedini način na koji su žene u određenoj mjeri imale doticaj s Olimpijskim igrama bio je kroz konjičke sportove u ulozi trenerice konja koji su korišteni u utrkama, ali čak ni u tim disciplinama za vrijeme nastupa trenerice nisu imale pravo ulaska na stadion kako bi pogledale nastup svog konja. Ipak, žene su organizirale svoje igre u kojima su organizatori i sudionici igara bile samo žene. Održavale su se u čast božice Here pa su se samim time i nazivale Herejske igre (Harper, 2020). Poznato je da su Olimpijske igre predstavljale slavljenje ljudskog tijela pa su na taj način sportaši iskazivali svoju odanost (Health & Fitness History, n.d.) Zanimljivo je da se u istoj državi, ali u drugom gradu provodila potpuno drugačija politika. U Sparti su žene poticali da sudjeluju u sportu i slobodno su vježbale zajedno s muškarcima (Harper, 2020).

Kasnije, u srednjem vijeku žene su polako bile češće uključivane u sportske aktivnosti. U tom su se razdoblju razvili sportovi koji su većinom bili namijenjeni za razvoj sposobnosti koje su imale važnu ulogu u vojsci i ratovima. Streljaštvo je u tom periodu bio najpoznatiji sport, mnogi su se bavili i hrvanjem ili primjerice bacanjem kladiva. Žene plemića su uglavnom slobodno vrijeme provodile u lovu i sokolarstvu dok su one s podređenim statusom u tadašnjem društvu mogle slobodno sudjelovati u utrkama i igrama s loptom (Harper, 2020).

Nadalje, kako je aristokracija imala sve više slobodnog vremena, a ostatak društva sve je manje bio zarobljen u rukama aristokracije, tako su se ljudi sve više počeli baviti sportom. U 19. stoljeću javila se ideja za oživljavanje antičkih Olimpijskih igara (Harper, 2020). Pierre de Coubertin je predložio da se ponovno pokrene velika sportska manifestacija po uzoru na antičke

Olimpijske igre. Iako je prošlo puno stoljeća od izvornih igara, Pierre de Coubertin je imao sličnu ideju o pravilima sudjelovanja. Predložio je da i na modernim Igrama nastupati mogu samo muškarci te je naveo da bi uključivanje žena bilo „nepraktično, nezanimljivo, neestetično i nekorektno“ (Chatziefstathiou, 2008). Tako su žene, prvi puta bile uključene u program Olimpijskih igara tek 1900. godine.

Ulaskom u 20. stoljeće javljaju se i najutjecajnije aktivistice za ženska prava - sufražetkinje. Borile su se za opće pravo glasa žena i to na način koji se konačno pokazao i efikasnim jer su polako diljem Europe žene počele dobivati pravo glasa. Upravo je ovaj pokret potaknuo žene u svijetu sporta na dodatno ulaganje napora za stjecanje ravnopravnosti žena u sportu. Tako su, po uzoru na Herejske igre, 1922. godine formirane ženske Olimpijske igre u Parizu. Organiziranje zasebnih Olimpijskih igara bio je odgovor na odluku Međunarodnog olimpijskog odbora (MOO) koji je odbio uvrstiti žensku atletiku u program Olimpijskih igara. Ovaj događaj urodio je plodom šest godina kasnije kada je MOO ipak pristao djelomično uključiti žensku atletiku u program Igara. 1928. godine u Amsterdamu žene su nastupale u pet disciplina (Harper, 2020).

Nakon 1930-ih godina dogodio se značajan rast ženskog sporta, ali kako su žene počele ostvarivati zapažene rezultate u sportu tako je uskoro krenulo i propitkivanje njihovog sudjelovanja. Tijekom 1960-ih godina Međunarodni olimpijsku odbor (MOO) i Međunarodna atletska federacija (IAAF) uveli su praksu testiranja spolova zbog sumnje na nepoštenu borbu u ženskim disciplinama. Navedena testiranja izazvala su brojne kontroverze u svijetu sporta i pokazala su brojne manjkavosti zbog čega su izvorne vrste testova bile podvrgnute višestrukim rekonstrukcijama. Sportaši su uglavnom smatrali testove ponižavajućim i nepravednim, a mnogi su bili izloženi i javnoj sramoti (Krieger i sur, 2018). Kroz sportsku povijest svjedočili smo brojnim takvim situacijama kojima su sportaši bili pravedno ili nepravedno izloženi, a više o navedenoj tematici bit će riječi u sedmom poglavlju ovog rada.

Neravnopravnost žena u sportu bila je vidljiva u brojnim sportskim disciplinama. Ženski maraton nije bio dio natjecanja na Olimpijskim igrama sve do 1984., utrka na 10.000 metara nije bila dio programa sve do 1988. godine. Žene su prvi puta mogle nastupati na nekoj utrci u stiplečezu (eng. *steeplechase*) na Olimpijskim igrama 2008. u Pekingu. I tek je 2017. na svjetskom prvenstvu u krosu održana ista utrka na 10 kilometara za oba spola; prethodno su muškarci trčali 12 kilometara, a žene 8 kilometara. Plivačice su na sličan način bile zakinute na modernim Olimpijskim igrama. Ženama je prvo bilo dopušteno plivati samo u dvije discipline

na Olimpijskim igrama 1912. godine, a tek je 1968. najduža utrka dignuta do 800 metara. Unatoč činjenici da plivači na Olimpijskim igrama smiju plivati na 1500 metara, žene to još nisu imale priliku (Harper, 2020). To se promijenilo na Igrama u Tokiju 2020. godine (održane u ljeto 2021. godine) gdje su i muškarci i žene imali priliku plivati na 800 i 1500 metara (Olympics, 2021). Praksa nastupanja žena u kraćim utrkama potječe još od početne utrke na jedan stadij koju su trčali muškarci dok su žene trčale utrku na 5/6 stadija (Harper, 2020).

3. DEFINICIJA TRANSRODNOSTI I NJEZINA DRUŠTVENA KONSTRUKCIJA

Transrodnost je krovni pojam koji se odnosi na spektar pojedinaca čiji rodni identitet ili rodna uloga nisu u skladu sa spolom koji im je pripisan rođenjem (Chang u sur., 2019). Prema Deutsch (2016) transrodna osoba definirana je na sljedeći način: "Osoba čiji se rodni identitet razlikuje od spola koji je pripisan rođenjem. Transrodni muškarac je netko s muškim rodnim identitetom i ženskim biološkim spolom; transrodna žena je netko sa ženskim rodnim identitetom i muškim biološkim spolom". Pojam „transrodni" odnosi se na pojedince čiji rodni identitet ne odgovara njihovoj rodnoj pripadnosti ili fenotipskom spolu, bilo zato što se netko identificira kao suprotan spol, ili zato što nečiji rodni identitet prkosi binarističkoj klasifikaciji (muško/žensko) (Bianchi, 2017). Važno je napomenuti da biti transrodan nije isto što i biti interspolan. Interspolne osobe razvijaju se atipično s obzirom na neke ili sve aspekte svog biološkog spola, dok se transrodne osobe identificiraju na način koji nije u skladu s njihovim pripisanim spolom (Winter i sur., 2016). Rodne uloge su uloge u kojima se od muškaraca i žena očekuje da preuzmu osnovne obilježja svog roda. Razlike u očekivanjima samo su pojačane sportskom svijetu, unutar kojeg se nekad smatralo da se muškarci trebaju učiti baviti sportom i gledati sport, a žene trebaju znati da je sport za muškarce (Addams, 2020).

Još uvijek društvene i pravne politike koje utječu na živote transrodnih osoba nisu dovoljno rodno prilagodljive kako bi olakšale njihov život odnosno da žive u skladu sa svojim rodnim identitetom. Primjerice, zdravstvena skrb ne odgovara medicinskim potrebama transrodnih osoba te se ona ne pruža unutar javnog zdravstvenog sustava. Pretpostavka zašto su stvorene predrasude o transrodnim osobama je psihijatrija zapadne kulture koja je u početku transrodne osobe klasificirala kao mentalno poremećene (Winter i sur., 2016)). Transrodne osobe i njihove potrebe poprimaju malu važnost općenito u društvu. Često zbog manjka informiranosti društva ili prevelike dezinformiranosti dolazi do određene stigme, predrasuda, a često i do diskriminacije transrodnih osoba. Nerijetko se susreću s diskriminacijom na radnom mjestu koja često rezultira nezaposlenošću ili nedovoljnom zaposlenošću. Na putu su prema siromaštvu, osobito ako su rano prekinuli školovanje ili napustili dom i stoga ne mogu dobiti socijalnu i financijsku potporu (Nadal i sur., 2014). Transrodne osobe mogu se susresti s problemima pristupa stanovanju, osnovnim dobrima i uslugama, pa čak i prostorima koji su inače javni. Upravo zbog spomenutih neugodnih situacija, kod transrodnih osoba često se javlja rodna disforija. Rodna disforija pojam je koji opisuje osjećaj nelagode koji osoba može imati zbog neusklađenosti između svog biološkog spola i rodnog identiteta. Ovaj osjećaj nelagode ili nezadovoljstva može biti toliko intenzivan da može dovesti do depresije i tjeskobe i imati štetan

utjecaj na svakodnevni život (Winter i sur., 2016). Godine 2016. međunarodna mreža različitih organizacija koje se bore protiv diskriminacije transrodnih osoba i podržavaju prava transrodnih osoba "Transgender Europe", provela je istraživanje u kojem je utvrđen podatak da je u periodu od 2008. do 2016. godine zabilježeno 2115 ubojstava transrodnih osoba. Nasilje (bez smrtnih posljedica) nad transrodnim osobama također je široko rasprostranjeno (Transgender Europe, 2016). Sva ta iskustva utječu na emocionalno zdravlje i dobrobit transrodnih osoba. Tako je jedno nacionalno istraživanje pokazalo da je 56% transrodnih osoba u nekom trenutku svog života imalo dijagnozu depresije, što je četiri puta više od stope u općoj populaciji. Kod 38% dijagnosticirana je anksioznost, oko 50% više od osnovne stope (Hyde i sur., 2014).

4. BIOLOŠKI ASPEKTI I FIZIOLOŠKE RAZLIKE MUŠKARACA I ŽENA

U usporedbi sa definicijom spola, rod je višedimenzionalni koncept te predstavlja složeni kontinuum psihosocijalnih samopercepcija, društvenih konstrukata i kulturološki opterećenih stavova i očekivanja koje ljudi imaju o muškarcima i ženama (Fausto-Sterling, 2019). Postoje biološke razlike između muškaraca i žena koje dovode do različitih fizioloških odgovora na tjelovježbu, uključujući antropometrijske mjere visine, težine i tjelesne mase (masne i nemasne mišićne mase), kinetike skeletnih mišića i sastava vlakana, aerobnih i anaerobnih kapaciteta, termoregulacija, koncentracija hemoglobina i razina hormona. Što se tiče kardiovaskularnog sustava, žene obično imaju manja srca od muškaraca, osobito s obzirom na volumen i masu lijeve klijetke, što dovodi do nižeg udarnog volumena i manjeg minutnog volumena srca u odnosu na muškarce (Marongiu i Crisafulli, 2015). Razlike između spolova postoje i u strukturi pluća i respiratornoj funkciji koje mogu utjecati na reakciju dišnih putova, ventilaciju i izmjenu plinova tijekom vježbanja. U odnosu na muškarce, žene obično imaju manji volumen pluća i uži promjer dišnih putova, što rezultira nižim kapacitetom difuzije pluća u mirovanju, vitalnim kapacitetom i vršnim brzinama protoka izdisaja. Ovo ograničenje protoka izdisaja dovodi do povećanog rada disanja tijekom vježbanja kod žena u usporedbi s muškarcima (Sheel i sur., 2015).

Signalizacija testosterona kod muškaraca dovodi do većeg ukupnog volumena mišića i većih pojedinačnih mišićnih vlakana u usporedbi sa ženama, što omogućuje veću maksimalnu izlaznu snagu (Merrigan i sur., 2018). Muškarci imaju veću duljinu mišića i imaju povećanu sposobnost stvaranja snažne kontrakcije. Dok je snaga mišića najviše povezana s površinom poprečnog presjeka, na druge aspekte funkcije skeletnih mišića utječe sastav mišićnih vlakana. Vrste mišićnih vlakana razlikuju se u pogledu brzine kontrakcije, proizvodnje sile, energetskog metabolizma, umora i brzine oporavka. Žensko tijelo sadrži veći udio vlakana tipa I, pokretanih aerobnim metabolizmom (oksidativna fosforilacija) i karakteriziranih sporim kontrakcijama, niskim stvaranjem sile i visokom otpornošću na umor. Suprotno tome, muškarci imaju veći udio vlakana tipa IIA, pokretanih i aerobnim i anaerobnim metabolizmom (glikoliza). Ona su karakterizirana brzim kontrakcijama, stvaranjem velike sile i srednjom otpornošću na umor. Stoga, usprkos nižoj apsolutnoj proizvodnji sile, mišići kod žena su otporniji na umor i brže se oporavljaju od onih kod muškaraca, što dovodi do poboljšane izdržljivosti (Trevino i sur., 2018). Prema Alswat (2017) žene počinju gubiti koštanu masu ranije i većom brzinom od muškaraca. Spolni hormoni imaju ključnu ulogu u fiziološkim razlikama između muškaraca i žena. Visoka ekspresija testosterona kod muškaraca stimulira hipertrofiju skeletnih mišića i

sintezu mišićnih vlakana tipa II, povećavajući konačnu snagu i brzinu, dajući prirodnu sportsku prednost. Estrogen također utječe na razvoj skeletnih mišića. Povećava ekspresiju vlakana tipa II te poboljšava kontraktilnost i izdržljivost (Haizlip i sur., 2015).

4.1 BIOLOŠKI ASPEKTI I FIZIOLOŠKE RAZLIKE TRANSRODNIH SPORTAŠICA I ŽENA SPORTAŠICA

Sportska izvedba pod snažnim je utjecajem niza fizioloških čimbenika, uključujući snagu mišića i sposobnost proizvodnje snage, antropometrijske karakteristike, kardiorespiratorni kapacitet i metaboličke čimbenike (Haizlip i sur., 2015).

Dotaknemo li se teme inkluzivnosti, tada se uključivanje transrodnih osoba u sport podržava i ključno je za progresivnost u društvu. S druge strane, uključivanje transrodnih osoba u sport dolazi u sukob s pravednošću. Kada se transrodne žene odluče na tranziciju, one uzimaju ženski hormon estrogen i blokatore testosterona kao dio procesa. To rezultira značajnim promjenama u fiziološkom sastavu tijela (Dubon, 2018). Testosteron je glavni problem, budući da ovaj hormon na bazi steroida dokazano poboljšava sportsku izvedbu. Prema tome transžene mogu steći značajnu prednost zbog relativno visoke razine testosterona i prethodne muške fiziologije. Suprotno tome, trans muškarci mogu biti u nepovoljnijem položaju u cismuškaraca. Glavni spolni hormon kod muškaraca povećava duljinu kostiju i njihovu gustoću, mišićnu masu i snagu, kapacitet, apsorpciju i prijenos kisika i minutni volumen srca (Hegge i sur., 2015; Handelsman, 2017). Razlika u izvedbi je izraženija u sportskim aktivnostima koje se oslanjaju na mišićnu masu i eksplozivnu snagu, posebice u gornjem dijelu tijela (Suchomel i sur., 2018). Ove razlike u fiziologiji rezultiraju time da muškarci imaju prednost u sportu i unapređuju atletsku izvedbu muškaraca, što je istaknuto njihovom dominacijom u svjetskim sportskim rekordima. Sveukupne fiziološke prednosti glavni su razlog za odvajanje spolova u sportu (IAAF, 2018). Provjerom učinka supresije testosterona na mišićnu masu i snagu kod transrodnih žena pokazuju vrlo skromne promjene, gdje gubitak nemasne tjelesne mase, površine mišića i snage obično iznosi približno 5% nakon 12 mjeseci liječenja. Stoga je mišićna prednost koju imaju transrodne žene samo minimalno smanjena kada je testosteron potisnut (Suchomel i sur., 2018).

Brojne transrodne osobe pristupaju medicinskim odnosno kirurškim zahvatima zbog afirmacije spola. Najčešće se radi o hormonalnoj terapiji koja uključuje liječenje testosteronom. Posljedica tog liječenja je smanjenje estrogena u organizmu, a posljedično i prestanak

menstruacije unutar nekoliko mjeseci. Uz menstrualnu terapiju postoji i opcija operacije za afirmaciju spola koja uključuje brojne zahvate poput masektomije[1], rekonstrukcije prsnog koša, histerektormiju[2], vaginektomiju[3] i slične. Uz navedene operacije također je potrebna i provedba dodatne hormonske terapija. Nadalje, moguće su i operacije feminizacije lice i uklanjanje dlačica (Hembree i sur., 2017). Supresija testosterona, koja najčešće traje 12 mjeseci, uzrokuje gubitak nemasne mase tijela u iznosu od oko 5% (Wierckx i sur., 2014). S obzirom da su prema Janssen i sur. (2000) osnovne razlike u mišićnoj masi između muškaraca i žena približno 40%, možemo utvrditi da supresija testosterona ipak ne smanjuje prednosti u dovoljno velikoj mjeri.

U istraživanju Lapauwa i suradnika (2008) izvršena je usporedba 23 transrodnih sa kontrolnom skupinom od 46 cis-muškaraca. Transrodne žene bile su u procesu hormonalne terapije u trajanju od minimalno 3 godine, a prosječno trajanje terapije bilo je osam godina. Rezultati su pokazali da su transrodne žene imale 17% manju nemasnu masu i 25% nižu maksimalnu snagu mišića kvadricepsa od muškaraca iz kontrolne skupine. Ovo istraživanje sugerira da supresija testosterona dulja od trajanja koje su propisali sportski savezi (12 mjeseci) značajnije, ali i dalje u nedovoljnoj mjeri, smanjuje mišićnu masu i snagu kod transrodnih žena.

Supresija hormona također ima negativan utjecaj na količinu hemoglobina u krvi transrodnih žena. U uobičajenim okolnostima muškarci imaju oko 12% više hemoglobina u usporedbi sa ženama, a nakon provedbe hormonske terapija razine hemoglobina kod transrodnih žena smanjuju se za 11-14% što može uzrokovati smanjenje aerobnih kapaciteta (Wiik i sur., 2019).

Hormonalna terapija uzrokuje povećanje tjelesne mase, povećanje količine masne mase i smanjenje nemasne tjelesne mase što je usko povezano sa smanjenjem sportskih performansi (Klaver i sur., 2016). I struktura mozga je različita za muškarce i žene, a također je primijećeno da su mozgovi transrodnih osoba često fizički slični mozgovima drugih s kojima dijele rodni identitet (Harper, 2020). Prednosti koje također transrodne žene imaju u odnosu na cis-žene su i veće srce i pluća te veća gustoća kostiju. Antropometrijske karakteristike također mogu stvoriti prednosti u sportskoj izvedbi kod transrodnih sportašica s obzirom da su one u prosjeku više i veće od žena sportašica što može biti prednost u sportskim disciplinama u kojima visina i snaga

[1] Masektomija - operativni zahvat kojim se odstranjuje dojka (https://hjp.znanje.hr/index.php?show=search)
[2] Histerektomija - kirurško odstranjenje maternice (https://hjp.znanje.hr/index.php?show=search)
[3] Vaginektomija - kirurško uklanjanje cijele ili dijela vagine (https://www.sciencedirect.com/topics/medicine-and-dentistry/vaginectomy)

imaju velik utjecaj na rezultat (bacanje kugle, skok u vis...). S druge strane iste karakteristike mogu imati negativan utjecaj u sportovima poput gimnastike (Imbrišević, 2023).

5. PERCEPCIJA DRUŠTVA I MEDIJA

Suvremeno društvo je suočeno s rastućim izazovima u pogledu inkluzivnosti i razumijevanja različitih rodno-identitetskih iskustava. U kontekstu sportske zajednice, posebno je važno razumjeti kako se transrodne osobe percipiraju i prihvaćaju. Percepcija društva i medija igra ključnu ulogu u oblikovanju stajališta prema transrodnim sportašima, te može imati značajan utjecaj na njihovo sportsko iskustvo. Transrodne osobe suočavaju se s jedinstvenim izazovima u sportu, uključujući pristup natjecanjima u skladu s njihovom rodnom identifikacijom. Percepcija društva, često oblikovana predrasudama i nedostatkom informacija, može rezultirati diskriminacijom i neprihvaćanjem unutar sportske zajednice (Imbrišević, 2023).

Mediji mogu imati vrlo važnu ulogu u oblikovanju ovih percepcija, jer imaju moć postavljati standarde i konstruirati narative. Transrodne osobe već duže vrijeme sudjeluju u sportu, ali suvremeni politički razvoj i sve veća medijska pokrivenost doveli su transrodne sportaše u središte pažnje javnosti (Scovel i sur., 2022). Gledište da se ljudi sastoje od samo dvije vrste bića, žena i muškaraca, okvir koji se naziva "rodna binarnost", odigrao je ključnu ulogu u oblikovanju povijesti psihološke znanosti koja se integrirala u društvo pa tako i kroz medije. Transrodne i nebinarne osobe uglavnom su zanemarene u psihološkim istraživanjima ili su izdvojene kao poremećene, disforične ili na neki drugi način izvan glavnih tokova razmatranja roda (Harper, 2020; Scovel i sur., 2022). Još i današnji novinari imaju prisutne stereotipe, rodne, spolne i klasne predrasude. Iako su zaposlenici velikih medija radili na suzbijanju diskriminacijskih uredničkih izbora, problemi u ovom području i dalje su prisutni (Thorpe i sur,. 2023). To je jedan od glavnih razloga zašto se kod transrodnih osoba javlja proces naziva "coming out" (tzv. *autanje* ili *izlazak iz ormara*). On predstavlja proces istraživanja vlastite seksualnosti koji uključuje dijeljenje te činjenice i razmjenu iskustva s obitelji, prijateljima i društvom. "Coming out" podrazumijeva najprije otkrivanje i prihvaćanje vlastite seksualnosti, a tek onda dijeljenje te informacije s drugim osobama. Upravo zbog brojnih stereotipa i predrasuda javnosti, ovaj proces predstavlja veliki izazov transrodnim osobama (Bitterman i Hess, 2021).

5.1 ULOGA MEDIJA U PROMICANJU RAZUMIJEVANJA I TOLERANCIJE

S obzirom da mediji u današnjem društvu imaju visok stupanj utjecaja na kompletno društvo i imaju titulu primarnog načina putem kojeg društvo dobiva informacije vezane za

sportske vijesti, novinari imaju veliku mogućnost formirati mišljenje javnosti o sportašima, njihovom sudjelovanju i njihovim uspjesima (Scovel i sur., 2022).

Iako posljednjih godina transrodne osobe ipak imaju nešto češće mjesto u medijima, vijesti su u najvećoj mjeri vezane za žrtve zločina iz mržnje. Druga negativna činjenica je da su u takvim izvještajima medija često prisutni slučajevi pogrešnog imenovanja i pogrešnog rodnog predstavljanja pojedinaca, pogrešno predstavljenog transrodnog identiteta. Često transrodne osobe budu nazvane po imenu koje su dobile pri rođenju. Novinari nerijetko koriste zamjenice pogrešnog roda prilikom izvještavanja o transrodnim osobama i to nisu samo izolirani slučajevi. Jednako je uobičajena i pojava pogrešnog definiranja transrodnog identiteta ili transrodne osobe koje se često definiraju kao "osobe rođene u pogrešnom tijelu" (Billard, 2018). Mediji mogu imati značajan utjecaj na transrodne osobe pozitivnim ili negativnim prikazima istih. Također, mogu i pozitivno djelovati na razvoj transrodnog identiteta jer upravo su mediji često ona točka od koje ljudi započinju potragu za dodatnih informacijama i dodatnim izvorima. Sve češća vidljivost transrodnih osoba u medijima mogla bi biti poticaj da mladi ljudi ranije prihvate transrodne osobe kao dio svakodnevnog društva. Online mediji sadrže najveću količinu podataka o transrodnim osobama i u današnjem su svijetu njihova najznačajnija potpora (McInroy i Craig, 2015).

U medijima su transrodne osobe često povezane s promiskuitetnim i kriminalom povezanim ponašanjem te se često u javnost plasiraju stigmatizirajuće poruke i prikazi transrodnih osoba (Hughto i sur., 2021). Negativni prikazi koji se često prikazuju u pisanim medijima mogu imati štetne učinke, poput depresije ili srama, na transrodne osobe (McInroy i Craig, 2015). Nerijetko se javlja osjećaj tuge i straha, smanjenje samopoštovanja pa čak i strah od traženja pomoći. Dodano mogu potaknuti na zlostavljanje i nasilje usmjereno prema pripadnicima transrodne populacije. Takve vrste prikaza promiču predrasude i stvaranje stereotipa među pripadnicima opće populacije (Hughto i sur., 2021). U istraživanju koje su proveli Hughto i suradnici (2021) utvrđena je visoka prevalencija prijavljenog zlostavljanja u djetinjstvu. U čak 46,2% slučajeva radilo se o fizičkom zlostavljanju, a njih 39,1% prijavilo je seksualno zlostavljanje. U odrasloj dobi prevalencija je također visoka; 30,1% osoba prijavilo je fizičko zlostavljanje, a 48,4% seksualno zlostavljanje. Više od 97% ispitanika izjasnilo se da je u posljednjih godinu dana svjedočilo negativnim prikazima transrodnih osoba u medijima. Većina negativnih prikaza bila je vidljiva u tiskanim medijima (93,9%) i na televiziji (93,8%), a nešto manje u oglasima (83,1%).

Brojne sportske manifestacije postale su svjetski popularne zahvaljujući medijima. Atraktivnosti tih manifestacija pridonose dinamika, napetost i kompetitivnost sportskih aktivnosti. Nepredvidljivost sportskih događaja također pridonosi atraktivnosti i popularnosti. Danas je veza između medija i sporta gotovo neraskidiva, jedan bez drugog ne mogu. Prije svega, u tom odnosu glavnu ulogu igraju novčana sredstva, sponzorstva i interesi velikog značaja (Rodek, 2018). Transrodni sportaši su gotovo odsutni iz televizijskih sportskih medijskih prostora, a razlog je vrlo jasan. Tematika prisutnosti transrodnih sportaša još uvijek medijima ne donosi profitabilnost. Kada su transrodni sportaši prisutni u medijima, većinom se spominju u tematici vezanoj za pravednost sudjelovanja u sportu. Sport je u medijima najčešće prikazan kao svima dostupan i kao sredstvo pomoću kojeg se razvijaju najpoželjnije osobine pojedinca (karakter, neovisnost, liderske vještine, zajedništvo). Možemo reći da samim time mediji podupiru uključenost transrodnih osoba u sport, ali u suštini situacija je kompleksnija stoga pravednost, uključenost i poštenje često djeluju poput mita o sportu (Lucas i Newhall, 2018). U okviru sporta transrodne žene nešto su negativnije prikazane u medijima nego transrodni muškarci. Tema koja je često zastupljena govori o tome da bi se muškarci kojima je pri rođenju dodijeljen muški spol/rod, trebali natjecati protiv cis-muškaraca te da muškarci koji odluče promijeniti spol, tu odluku donose iz razloga jer nisu dovoljno konkurentni u muškoj konkurenciji. Članci i izvješća na ovu temu uglavnom se fokusiraju na fiziološke razlike između žena i muškaraca gdje se muškarci definiraju kao superiorniji spol. Činjenica je da su izvanredni rezultati muškaraca uvijek dočekani hvaljenjem i divljenjem dok se vrhunski rezultati žena često stavljaju pod upitnik i budu preispitivani (Addams, 2020).

6. TRANSRODNOST U SPORTSKOM SUSTAVU

Kako je i navedeno u prethodnim poglavljima ovog rada, od samih početaka sporta bilo je poteškoća u vidu sudjelovanja transrodnih osoba u sportu. Teškoće koje obilježavaju uključivanje transrodnih osoba u sport možemo razumjeti u kontekstu teškoća uključivanja žena u sport općenito. Kao jedan od značajnih događaja odabrano je odbijanje Međunarodnog olimpijskog odbora da uvrsti žensku atletiku u program Olimpijskih igara. Kao odgovor na tu odluku, 1922. bile su formirane Ženske olimpijske igre. Četiri godine kasnije ove su igre prerasle u puno značajniji događaj što je navelo Međunarodni olimpijski odbor da ipak uvrsti žensku atletiku u program Olimpijskih igara. To se dogodilo 1928. godine u Amsterdamu, iako nisu bile uključene sve atletske discipline. Nakon spomenutih Olimpijskih igara, već u programu sljedećih igara bila je uvrštena jedna disciplina manje sve do 1960. godine u Rimu. U periodu 1930-ih godina bila je prisutno veliko povećanje zastupljenosti vjerojatnih interseksualnih sportaša na vrhuncu ženskog sporta. Olakotna okolnost u to vrijeme bila je što su tada pravila dopuštala da se u ženskom sportu natječu svi koji su rođeni i odrasli kao žene (Harper, 2020). Godine 1946. Svjetska atletska federacija je uvela propise prema kojima je donesena odluka da sve atletičarke moraju imati potvrdu od liječnika kao dozvolu za sudjelovanje na Europskom atletskom prvenstvu koje se održavalo u Oslu (Pieper, 2016). Na Europskom atletskom prvenstvu 1950. godine u Bruxellesu, Svjetska atletska federacija je ponovno zahtijevala ginekološki pregled atletičarki (Harper, 2020). Od 1946. do 1966. Svjetska atletska federacija i Međunarodni olimpijski odbor tražili su samo liječničke potvrde kako bi imali dokaz da su natjecateljice uistinu žene. Ipak, ovakva vrsta provjere je, zbog negodovanje sportaša i sportskih dužnosnika, ubrzo ukinuta. Nakon toga, prvi puta je Svjetska atletska federacija vršila testiranje spola na Igrama Commonwealtha 1966. godine koje su se održavale na Jamajci. Sportašice su u sklopu testiranja bile vizualno i taktilno promatrane pa je uz veliku pobunu sportaša ta praksa već nakon dva tjedna promijenjena pa se kasnije pregled izvršavao samo vizualno. Nakon što bi sportašice uspješno položile test dobile bi karticu ženstvenosti koje su trebale nositi sa sobom (Pieper, 2016). Zbog pokretanja obveznog testiranja spola od strane Svjetske atletske federacije 1966. godine brojne su sportašice objavile umirovljenje iz sporta zbog čega se sumnja da su zapravo bile muškarci (Pieper, 2016).

Nakon toga, Svjetska atletska federacija ipak je odlučila ukinuti vizualne preglede sportašica. Veliki napredak dogodio se 1967. godine kada je osnovana Medicinska i znanstvena komisija Međunarodnog olimpijskog odbora iako nije primarno osnovan radi provjere rodnosti sportaša. Ipak, jedan od zadataka komisije bio je osmisliti učinkovitu metodu testiranja spola.

Novom metodom proglašen je bris na unutarnjoj strani obraza kako bi se prikupio DNK iz usta sportašica i testirala prisutnost Barrovog tijela. Iako je bila poznata činjenica da Barrov test ima brojna ograničenja i da može dati lažno negativne i lažno pozitivne rezultate, ipak je provodio više od 20 godina (Pieper, 2016). Vrlo značajan događaj za transrodne sportaše dogodio se 2004. godine kada je od strane Međunarodnog olimpijskog odbora usvojen stockholmski konsenzus koji je predstavljao pravila posvećena transrodnim sportašima. Njime su otvorena vrata transrodnim sportašima za sudjelovanje u sportskim natjecanjima protiv cisrodnih sportaša, ali bila je potrebna provedba operacija genitalija. Sedam godina kasnije, nakon nekoliko skandaloznih događaja, 2011. godine postavljen je temelj za politiku Međunarodnog olimpijskog odbora - Pravilnik Međunarodnog olimpijskog odbora o ženskom hiperandrogenizmu. Prema tom pravilniku žene koje imaju razine androgena koje odgovaraju muškim rasponima imale su zabranu sudjelovanja na natjecanju. Početkom 21. stoljeća i Svjetska atletska federacija i Međunarodni olimpijski odbor više nisu prakticirali obvezno testiranje spola, ali su imali i dalje pravo provedbe testiranja prema potrebi (Harper, 2020). Četiri godine kasnije doneseno je novo pravilo kojim se dopušta sudjelovanje transrodnih sportašica na Olimpijskim igrama u slučaju da su bile minimalno 12 mjeseci prije natjecanja na hormonskoj terapiji. U današnje vrijeme također je prisutno pravilo da transrodne žene mogu sudjelovati u ženskim sportovima u slučaju da imaju razinu testosterona manju od 10nmol/L 12 mjeseci prije i za vrijeme natjecanja (De la Cretaz, 2022).

6.1 SLUČAJEVI TRANSRODNIH SPORTAŠA I SPORTAŠICA

Kroz povijest je bilo brojnih skandaloznih događaja vezano za propitkivanje rodnosti sportaša i optužbi za kršenje pravednosti u sportu. U ovom će poglavlju biti spomenuti neki od najpoznatijih i najutjecajnijih slučajeva.

Jedan od prvih primjera je Poljakinja Stella Walsh koja je imala teško djetinjstvo, a medicinski stručnjaci su je proglasili hermafroditom (Slika 1.). U svoje vrijeme bila je jedna od najboljih sprinterica svijetu. Prva žena koja je na disciplini 100m trčala manje od 11 sekundi, a rekord je iznosio 10,8 sekundi. Osvajačica je olimpijskih medalja, a dobila je i titulu najbolje svjetske atletičarke. Često se susretala sa situacijama gdje su njezini uspjesi dovođeni pod znak upitnika, a protivnici i mediji su je opisivali kao muževnu ženu. Nakon smrti, obdukcija je

pokazala da je Stella imala kromosomski poremećaj koji je poznatiji kao mozaicizam zbog kojeg je imala seksualno dvosmislene genitalije (Harper, 2020).

Slika 1. *Stella Walsh tijekom 2. Europskog prvenstva u atletici za žene u Beču 1938.* (https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Stanis%C5%82awa_Walasiewicz_1938.jpg)

U Helsinkiju je 1983. godine održano prvo IAAF Svjetsko prvenstvo u atletici. Na tom je prvenstvu nastupala i María José Martínez-Patiño koja je bila izložena testu bukalnog brisa kojim se ustanovio njezin ženski spol (Slika 8.). Na tom je prvenstvu María ostvarila svoj najbolji rezultat u karijeri s 22 godine. Kad se María, dvije godine kasnije, natjecala na Svjetskim studentskim igrama 1985. u Kobeu u Japanu, zaboravila je svoju karticu ženstvenosti kod kuće i morala se ponovno testirati u Japanu. Ovaj put je pala na istom testu bukalnog brisa. Njezin reprezentativni liječnik nagovarao ju je da lažira ozljedu i odustane od natjecanja, ali je María to odbila i pobjedila u utrci s preponama. Zbog toga je njezin liječnik javno objavio negativan test spolnog kromatina, a zbog toga joj je i ukinuta sportska stipendija, izbačena je iz atletskog doma. Ovaj događaj ipak je naveo nadležne institucije da ukinu test bukalnog obrisa za provjeru spola (Harper, 2020).

Slika 8. *Španjolska atletičarka María José Martínez-Patiño*

(https://colinmnash.medium.com/why-question-female-athletes-sex-a61aa5a9d1d8)

Santhi Soundarajan je bivša atletičarka koja se tokom svoje karijere također susrela sa skandalom (Slika 2.). U periodu kada je pohađala jedan od koledža, u to vrijeme započela je i s treniranjem na visokoj razini te je počela ostvarivati nacionalne rekorde. Godine 2006. nastupala je u Azijskim igrama te je osvojila srebrnu medalju a utrci na 800 metara. Nakon dobrih rezultata, Santhi je podvrgnuta testiranju spola za koje joj nikad nije rečeno da je bilo upravo testiranje spola. Nakon odrađenih testiranja Soundarajan je suspendirana s Igara, oduzeta joj je medalja, a kasnije provjere utvrdile su da je bila u stanju poznatom kao sindrom neosjetljivosti na androgene. Kasnije je zbog toga bila u stanju depresije te je pokušala izvesti samoubojstvo (Mukherjee, 2014).

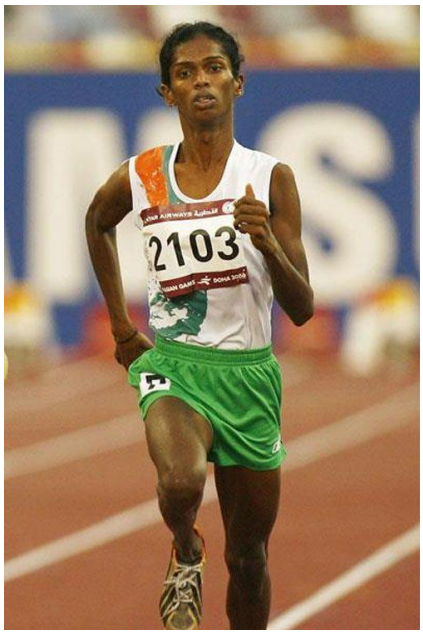

Slika 2. *Santhi Soundarajan na Azijskim igrama 2006. godine*

(https://www.mensxp.com/special-features/today/34243-santhi-soundarajan-why-india-needs-to-rally-behind-her-forgotten-daughter.html)

Caster Semenya vjerojatno je atletičarka o kojoj se i najviše pričalo unutar teme transrodnosti u sportu (Slika 3.). Pri rođenju Semenya je proglašena djevojčicom i na taj način je i odgajana. Nikada nije imala menstruaciju i nije imala vidljiv rast grudi. Trčala je u disciplini 800 m i već nakon prvotnih impresivnih rezultata zatraženo je da pristupi testu procjene spola. Nakon provedenih testova ustanovilo se da Caster nema ni maternicu ni jajnike, ali je imala testise koji su joj omogućavali tri puta veću količinu testosterona nego što je uobičajeno kod žena. Na temelju rezultata Caster Semenya dobila je zabranu natjecanja sve do 2010. godine. Nakon toga počela je s pripremama za natjecateljsku sezonu odnosno za Olimpijske igre, ali su njezini rezultati bili sve slabiji. Kasnije se otkrilo da je bila podvrgnuta procesu smanjenja količine testosterona, zbog nametnutih pravila Svjetske atletske federacije, a zbog čega je došlo do smanjenja kvalitete izvedbe. Na kraju je bila osvajačica Olimpijskih medalja u Londonu 2012. godine i 2016. godine u Rio de Janeiru (Harper, 2020). Zbog svih situacija kroz koje je Caster prolazila, odlučila je podnijeti tužbu Europskom sudu za ljudska prava protiv propisa Svjetske atletske federacije. Sud je donio odluku u korist južnoafričke atletičarke (Gol.hr, 2023).

Slika 3. *Južnoafrička atletičarka Caster Semenya*

(https://www.runnersworld.com/news/a44507052/caster-semenya-wins-appeal-over-testosterone-rules/)

Iz novijeg perioda će se također spomenuti ime Fallona Foxa, transrodnog MMA borca (Slika 4.). Potrebnu operaciju izveo je 2006. godina kada je bio 30 godina star. Povukao se iz sporta, u ulozi natjecatelja, nakon kontroverzne borbe 2014. godine protiv Tamikker Brents. Glavni razlog je bio to što nije mogla podnijeti negativnosti okruženja za vrijeme njezinog pojavljivanja u MMA-u (Harper, 2020).

Slika 4. *Bivši američki MMA borac Fallon Fox*

(https://bleacherreport.com/articles/2038764-transgender-fighter-fallon-fox-and-her-slowly-fading-fifteen-minutes-of-fame)

Lia Thomas je plivačica koja se sve do 2020. godine predstavljala kao muškarac, a sada se smatra transrodnom sportašicom (Slika 5.). Thomas, koja je rođena kao muškarac, izazvao je globalnu kontroverzu kada se pridružila ženskom plivačkom timu. Njezino pravo da se natječe u ženskim utrkama, a ponekad i sam njezin spol, napadnute su od strane sportskih zvijezda, političara, aktivista, njezinih natjecatelja, pa čak i roditelja nekih njezinih suigrača (Independent Digital News and Media, 2022).

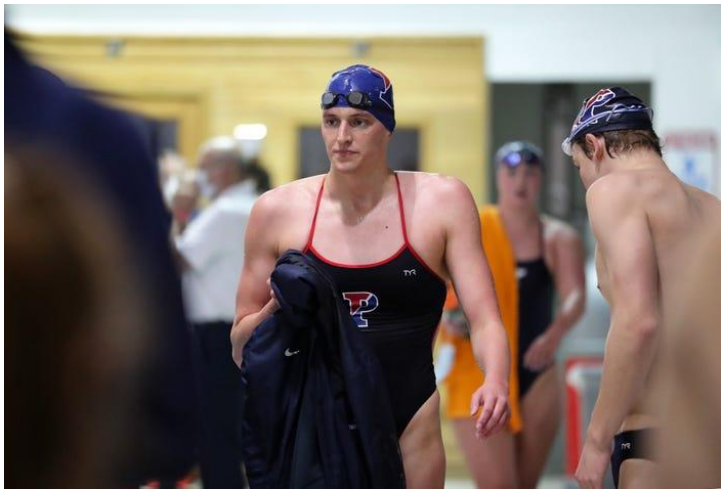

Slika 5. *Američka plivačica Lia Thomas*

(https://www.insider.com/lia-thomas-teammates-oppose-trans-swimmer-on-womens-team-2022-3)

Na Olimpijskim igrama u Tokiju 2020. Laurel Hubbard upisala se u povijest kao prva otvoreno transrodna žena koja se natjecala u individualnom sportu (Slika 6.). Laurel je nastupila u disciplini dizanja utega, a njezin nastup postao je međunarodna kontroverza. Mnogi su bili bijesni zbog njezinog nastupa i osuđivali ga. S obzirom na njezin status prve otvorene transrodne sportašice koja je nastupila u sportu snage na Olimpijskim igrama i s obzirom na stalne nesigurnosti u svijetu o pravima nastupa transsportaša, ovaj je događaj imao veliku društvenu i političku važnost (Nelson i sur., 2022).

Slika 6. *Laurel Hubberd na Olimpijskim igrama u Tokyu 2020. godine*

(https://www.eurosport.com/weightlifting/tokyo-2020/2021/when-is-laurel-hubbard-weightlifting-why-is-there-controversy-around-transgender-athlete-and-what-ar_sto8466092/story.shtml)

Dutee Chand je uspješna atletičarka koja je nastupala u utrkama na kratke pruge i do svoje petnaeste godine je pobjeđivala u utrkama protiv djevojaka koje su starije više od dvije godine (Slika 7.). Postala je prvi indijska atletičarka koja je uspjela nastupati u finalu međunarodnog natjecanja. Bila je u finalu Svjetskog prvenstva za mlade u utrci na 100 metara. Nakon dvije zlatne medalje na Azijskom juniorskom prvenstvu protiv Dutee je podnesena tužba i zatraženo je da izvrši test hiperandrogenizma jer su je smatrali previše muževnom. Već je bila odabrana za nastup u timu na Igrama Commonwealtha, ali je zbog ove situacije izbačena (Harper, 2020).

Slika *7. Indijska atletičarka Dutee Chand*

(https://olympics.com/en/news/commonwealth-games-2022-athletics-dutee-chand-crashes-out-in-heats-m-sreeshankar)

7. ZAKLJUČAK

U osnovi, sport je ljudsko pravo, a samim tim i pravo za transrodne sportaše. Pravo svih ljudi na aktivno bavljenje sportom nije ni novo ni radikalno. Jedno od sedam temeljnih načela olimpizma kaže: "Bavljenje sportom je ljudsko pravo. Svaki pojedinac mora imaju mogućnost bavljenja sportom, bez diskriminacije bilo koje vrste i u olimpijskom duhu, koji zahtijeva obostrano razumijevanje u duhu prijateljstva, solidarnosti i pravednosti igra". U većini aspekata života, rodni identitet bi trebao biti dovoljan za određivanje uključivanja u kategoriju muško ili žensko. Međutim, uključivanje transrodnih sportaša u elitni sport nije tako jednostavno jer je uključivanje u sukobu s pravednošću. Rodna binarnost mogla bi se zamijeniti višestrukim algoritmom, sličnim onome koji koriste Paraolimpijske igre. Dok muškarci i dalje dominiraju sportskom arenom, transrodni sportaši rade na prihvaćanju sudjelovanja u sportu koji je u skladu s njihovim odabranim spolom. Međutim, mnogi pojedinci i dalje gledaju na sport kao na jasnu podjelu na muškarce i žene, pa se stoga pitaju gdje su transrodni sportaši u redovima sudjelovanja. Iz tog razloga su rodne nejednakosti kontinuirane i samo se povećavaju u sportu. Sportom i dalje dominiraju muškarci. Sport isključuje pojedince na temelju njihovog spola, bilo da je dodijeljen rođenjem ili dobiven tranzicijom. Možemo zaključiti na temelju ovog rada da razmatranje transrodnosti u okviru sporta predstavlja kompleksnu i osjetljivu temu. Jasno je vidljivo da su predrasude, norme i regulacije kroz povijest odigrale značajnu ulogu u oblikovanju iskustava transrodnih osoba u sportu. Povijest transrodnosti u sportu obilježena je kontroverzama i preprekama koje su transrodni sportaši morali prevladati kako bi ostvarili svoje sportske ambicije. Od prvih pokušaja uključivanja žena u sportske događaje pa sve do modernih smjernica i pravila Međunarodnog olimpijskog odbora i drugih sportskih organizacija, transrodnost je izazvala pitanja o fer natjecanju, pravednosti i poštovanju identiteta. Percepcija društva i medija igrala je ključnu ulogu u oblikovanju stajališta prema transrodnim sportašima. Mediji su često stavljali naglasak na razlike i potencijalne prednosti ili nedostatke transrodnih osoba u sportu, što je često rezultiralo stigmatizacijom i predrasudama. Negativni prikazi i nedostatak informacija mogli su ozbiljno utjecati na emocionalno i mentalno zdravlje transrodnih sportaša, potičući osjećaje srama, straha i manje vrijednosti. Uspostavljanje smjernica i pravila za sudjelovanje transrodnih sportaša bila je izazovna zadaća. Dok su neka pravila poput stockholmskog konsenzusa i smjernica Međunarodnog olimpijskog odbora predstavljala korak prema naprijed u priznavanju prava transrodnih osoba, ostala su pitanja o primjenjivosti, učinkovitosti i pravednosti takvih smjernica. Iako su postignuti određeni koraci

prema većoj inkluzivnosti transrodnih osoba u sportu, i dalje postoje izazovi i pitanja koja zahtijevaju dublju analizu.

Danas, primjerice u Sjedinjenim Američkim Državama i dalje postoji veliko protivljenje za uključenje transrodnih osoba u sport. Smatra se da prednosti koje transrodne sportašice mogu stječi veliki broj ljudi ne želi tolerirati. Tijela trans žena se doživljavaju kao prejaka da bi se smatrala ženskim. Smatraju se biološkim muškarcima koji imaju prednost u odnosu cis-žene. Spol se općenito shvaća kao binarni i dihotomni, a ta je podjela ukorijenjena u znanosti koja nastoji biti neutralna i objektivna. Važno je napomenuti da ovdje govorimo o rodnoj znanosti koja istražuje i razvija spoznaje o različitosti roda i spola, te promovira rodnu ravnopravnost. Još uvijek postoji velika nejednakost između spolova u svijetu sporta, s većom podrškom i resursima usmjerenima prema muškim sportašima. Medijska pokrivenost sporta često preferira muške sportove čime se dodatno produbljuje rodna nejednakost. Stereotipi o ženama i muškarcima imaju značajan utjecaj na percepciju sportašica i sportaša i znatno utječu na podršku i interese javnosti. Financiranje i plaćanje sportašica često su niži u usporedbi s muškim sportovima, što otežava razvoj ženskog sportskog sektora. Sportašice se suočavaju s izazovima, predrasudama i podcjenjivanjem u sportskom okruženju. Edukacija i promicanje svijesti o rodnoj ravnopravnosti ključni su koraci prema promjeni paradigme u sportu.

U konačnici, transrodnost u sportskom sustavu odražava širu borbu za jednakost, inkluzivnost i poštovanje različitosti u društvu. Sport je samo jedna od mnogih sfera društva u kojoj problemi s kojima se transrodne osobe suočavaju postaju vidljivi. Općenito, transrodne osobe često se susreću s izazovima kao što su diskriminacija, stigmatizacija, teškoće u pristupu zdravstvenoj skrbi i pravima, kao i problemima u obrazovanju i zapošljavanju. Budući da se društvo razvija i postaje sve svjesnije različitih rodnih identiteta, sportski svijet također mora nastaviti evoluirati kako bi pružio pravedne i inkluzivne uvjete za sve sportaše, bez obzira na njihovu rodnost. To zahtijeva suradnju sportskih organizacija, medija, sportaša i društva kako bi se osigurala pozitivna i inkluzivna sportska iskustva za sve.

8. LITERATURA

Addams, D. (2020). *The power and impact of framing transgender athletes in sports*. The Pennsylvania State University.

Alswat, K. A. (2017). Gender disparities in osteoporosis. *Journal of Clinical Medicine Research, 9*(5), 382–387. https://doi.org/10.14740/jocmr2970w

Altilio, T. i Otis-Green, S. (2011). *Oxford textbook of palliative social work*. New York: Oxford University Press.

Archer, J. i Lloyd, B. (2002). *Sex and Gender (2nd edition)*. Cambridge: Cambridge University Press.

Arnaut, C., Barbieri, D., Broglio, D., Dankelman, I., Dauvellier, M., Dennehy, J., Duda, A., Ferguson, L., Ferrari, E., Forest, M., Frangoudes, K., Frey, R., Irving, P., Lodovici, I. M., Loi, D., McDevitt-Pugh, L., Mantouvalou, K., Mergaert, L., O'Brien Green, S.,… Zambelli, S. (2017). *Gender in sport*. Vilnius: European Institute for Gender Equality.

Bianchi, A. (2017). Transgender Women in sport. *Journal of the Philosophy of Sport, 44*(2), 229–242. https://doi.org/10.1080/00948705.2017.1317602

Billard, T. J. (2018). Writing in the Margins: Mainstream News Media Representations of Transgenderism. *International Journal of Communication, 10*(2016), 4193-4218. https://doi.org/10.31235/osf.io/4q8f3

Bitterman, A., Hess, D. B. (2021). Understanding generation gaps in LGBTQ+ communities: Perspectives about gay neighborhoods among heteronormative and homonormative generational cohorts. *The Life and Afterlife of Gay Neighborhoods*, 307–338. https://doi.org/10.1007/978-3-030-66073-4_14

Chang, S. C., Singh, A. A., Dickey, L. M. (2019). *A clinician's guide to gender-affirming care: Working with transgender and gender-nonconforming clients*. Oakland: New Harbinger Publications.

Chatziefstathiou, D. (2008). Reading Pierre de Coubertin: Issues of Gender and Race. Aethlon: *The Journal of Sport Literature 2008, Spring-Summer, 25*(2), 95-115.

Deaux, K. (1985). Sex and Gender. *Annual Review of Psychology, 36*(1), 49-81. doi:10.1146/annurev.ps.36.020185.000405.

De la Cretaz, F. (23.04.2022). *The IOC Has a New Trans-Inclusion Framework, but Is the Damage Already Done?*. SI. https://www.si.com/olympics/2022/03/23/transgender-athletes-testosterone-policies-ioc-framework

Deutsch, M. B. (17.06.2016). *Guidelines for the Primary and Gender-Affirming Care of Transgender and Gender Nonbinary People*. UCSF Transgender Care. https://transcare.ucsf.edu/guidelines/terminology

Dubon, M. E., Abbott, K., Carl, R. L. (2018). Care of the transgender athlete. *Current Sports Medicine Reports, 17*(12), 410–418. https://doi.org/10.1249/jsr.0000000000000545

Fausto-Sterling, A. (2019). Gender/sex, sexual orientation, and identity are in the body: How did they get there?. *The Journal of Sex Research, 56*(4–5), 529–555. https://doi.org/10.1080/00224499.2019.1581883

Gol.hr. (11.07.2023). Caster Semenya dobila novu priliku za dokazivanje: Žele joj zabraniti natjecanje s djevojkama. https://gol.dnevnik.hr/clanak/rubrika/ostali_sportovi/europski-sud-dao-za-pravo-caster-semenyiji---791254.html

Haizlip, K. M., Harrison, B. C., Leinwand, L. A. (2015). Sex-based differences in skeletal muscle kinetics and fiber-type composition. *Physiology, 30*(1), 30–39. https://doi.org/10.1152/physiol.00024.2014

Handelsman, D. J. (2017). Sex differences in athletic performance emerge coinciding with the onset of male puberty. *Clinical Endocrinology, 87*(1), 68–72. https://doi.org/10.1111/cen.13350

Harper, J. (2020). *Sporting gender: The history, science, and stories of transgender and intersex athletes*. London: Rowman & Littlefield Publishing Group.

Health & Fitness History (n.d.). *Ancient Olympic Games*. https://healthandfitnesshistory.com/historical-athletes/ancient-olympic-games/

Hegge, A. M., Myhre, K., Welde, B., Holmberg, H. C., Sandbakk, Ø. (2015). Are gender differences in upper-body power generated by elite cross-country skiers augmented by increasing the intensity of exercise?. *PLOS ONE, 10*(5). https://doi.org/10.1371/journal.pone.0127509

Hembree, W. C., Cohen-Kettenis, P. T., Gooren, L., Hannema, S. E., Meyer, W. J., Murad, M. H., Rosenthal, S. M., Safer, J. D., Tangpricha, V., T'Sjoen, G. G. (2017). Endocrine treatment of gender-dysphoric/gender-incongruent persons: An endocrine society* clinical practice guideline. *The Journal of Clinical Endocrinology Metabolism, 102*(11), 3869–3903. https://doi.org/10.1210/jc.2017-01658

Hyde, Z., Doherty, M., Tilley, P. J. M., McCaul, K. A., Rooney, R., Jancey, J. (2014). *The first australian national trans mental health study: Summary of results*. Perth: School of Public Health, Curtin University.

Hughto J., Pletta D., Gordon L., Cahill S., Mimiaga M. J., Reisner S. L. (2021). Negative transgender-related media messages are associated with adverse mental health outcomes in a multistate study of transgender adults. *LGBT health, 8*(1), 32–41. https://doi.org/10.1089/lgbt.2020.0279

IAAF. (2018, travanj). *Explanatory notes IAAF eligibility regulations for the female classification*. https://www.documentcloud.org/documents/4449931-Explanatory-Notes-IAAF-Eligibility-Regulations.html

Imbrišević, M. (2023). *The transgender reader: Language, law, sport & reality. A collection of essays*. London: Brighteye Publishing.

Independent Digital News and Media. (31.05.2022). *Why the data shows Trans Swimming champion Lia Thomas didn't have an unfair advantage*. The Independent.

https://www.independent.co.uk/news/world/americas/lia-thomas-trans-swimmer-ron-desantis-b2091218.html

Jajčević, Z. (2010). *Povijest sporta*. Zagreb: Kineziološki fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

Janssen, I., Heymsfield, S. B., Wang, Z., Ross, R. (2000). Skeletal muscle mass and distribution in 468 men and women aged 18–88 yr. *Journal of Applied Physiology, 89*(1), 81–88. https://doi.org/10.1152/jappl.2000.89.1.81

Klaver, M., Dekker, M. J., de Mutsert, R., Twisk, J. W., den Heijer, M. (2016). Cross-sex hormone therapy in transgender persons affects total body weight, body fat and Lean Body Mass: A meta-analysis. *Andrologia, 49*(5). https://doi.org/10.1111/and.12660

Krieger, J., Parks Pieper, L., Ritchie, I. (2018). Sex, drugs and science: the IOC's and IAAF's attempts to control fairness in sport. *Sport in Society*, 1–19. doi:10.1080/17430437.2018.1435004

Lapauw, B., Taes, Y., Simoens, S., Van Caenegem, E., Weyers, S., Goemaere, S., Toye, K., Kaufman, J. M., T'Sjoen, G. G. (2008). Body composition, volumetric and areal bone parameters in male-to-female transsexual persons. *Bone, 43*(6), 1016–1021. https://doi.org/10.1016/j.bone.2008.09.001

Lips, H., M. (2020). *Sex and gender: An introduction,(7th ed.)*. Illinois: Waveland Press.

Lucas, C. B., Newhall, K. E. (2018). Out of the Frame: How Sports Media Shapes Trans Narratives. *LGBT Athletes in the Sports Media*, 99–124. doi:10.1007/978-3-030-00804-8_5

Marongiu, E., Crisafulli, A. (2015). Gender differences in cardiovascular functions during exercise: A brief review. *Sport Sciences for Health, 11*(3), 235–241. https://doi.org/10.1007/s11332-015-0237-x

McInroy L. B., Craig S. L. (2015). Transgender representation in offline and online media: LGBTQ youth perspectives. *Journal of Human Behavior in the Social Environment, 25*(6), 606–617. https://doi.org/10.1080/10911359.2014.995392

Merrigan, J. J., White, J. B., Hu, Y. E., Stone, J. D., Oliver, J. M., Jones, M. T. (2018). Differences in elbow extensor muscle characteristics between resistance-trained men and women. *European Journal of Applied Physiology, 118*(11), 2359–2366. https://doi.org/10.1007/s00421-018-3962-4

Mukherjee, S. (2014). The Curious Case of Shanthi: The Issue of Transgender in Indian Sports. *Rupkatha Journal On Interdisciplinary Studies in Humanities, 6*(3), 123-134.

Nadal, K. L., Davidoff, K. C., Fujii-Doe, W. (2014). Transgender women and the sex work industry: Roots in systemic, institutional, and interpersonal discrimination. *Journal of Trauma Dissociation, 15*(2), 169–183. https://doi.org/10.1080/15299732.2014.867572

Naumenko, Y. (2018). Sport as a social phenomenon. *SHS Web of Conferences, 55*, 02023. https://doi.org/10.1051/shsconf/20185502023

Nelson, M., Scovel, S., Thorpe, H. (2022). 'We're Missing That Humanity': A Feminist Media Analysis of Laurel Hubbard and the Tokyo Olympic Games. *Justice for Trans Athletes*, 151-163.

Olympics (2021.) *Tokyo 2020 Swimming Results*. https://olympics.com/en/olympic-games/tokyo-2020/results/swimming

Pieper, L. P. (2016). *Sex testing; Gender policing in women's sports*. Chicago: University of Illinois Press.

Planinić, M. i Ljubičić, R. (2021). Žene u sportu- rodna ravnospravnost u sportu, medijima i sportskim odnosima s javnošću. *Mostariensia, 24*(1), 133-153. 10.47960/2831-0322.2021.1.24.133.

Rodek, J. (2018). Sport i mediji. *Školski vjesnik, 67*(1), 108-121.

Scovel, S., Nelson, M., Thorpe, H. (2022). Media framings of the transgender athlete as "Legitimate controversy": The case of Laurel Hubbard at the Tokyo Olympics. *Communication & Sport, 0*(0). https://doi.org/10.1177/21674795221116884

Sheel, A. W., Dominelli, P. B., Molgat-Seon, Y. (2015). Revisiting dysanapsis: Sex-based differences in airways and the mechanics of breathing during exercise. *Experimental Physiology, 101*(2), 213–218. https://doi.org/10.1113/ep085366

Spahić, A., i Gavrić, S. (2012). *Čitanka LGBT ljudskih prava, 2. dopunjeno izdanje*. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar i Fondacija Heinrich Böll.

Suchomel, T. J., Nimphius, S., Bellon, C. R., Stone, M. H. (2018). The importance of muscular strength: Training considerations. *Sports Medicine, 48*(4), 765–785. https://doi.org/10.1007/s40279-018-0862-z

Thorpe, H., Nelson, M., Scovel, S., Veale, J. (2023). Journalists on a journey: Towards responsible media on transgender participation in Sport. *Journalism Studies, 24*(9), 1237–1255. https://doi.org/10.1080/1461670x.2023.2206920

Transgender Europe. (2016). *IDAHOT 2016: Trans Murder Monitoring update*. https://transrespect.org/en/idahot-2016-tmm-update/

Trevino, M. A., Sterczala, A. J., Miller, J. D., Wray, M. E., Dimmick, H. L., Ciccone, A. B., Weir, J. P., Gallagher, P. M., Fry, A. C., Herda, T. J. (2018). Sex-related differences in muscle size explained by amplitudes of higher-Threshold Motor Unit Action Potentials and muscle fibre typing. *Acta Physiologica, 225*(4). https://doi.org/10.1111/apha.13151

Wierckx, K., Van Caenegem, E., Schreiner, T., Haraldsen, I., Fisher, A., Toye, K., Kaufman, J. M., T'Sjoen, G. (2014). Cross-Sex hormone therapy in trans persons is safe and effective at short-time follow-up: Results from the European Network for the investigation of gender incongruence. *The Journal of Sexual Medicine, 11*(8), 1999–2011. https://doi.org/10.1111/jsm.12571

Winter, S., Diamond, M., Green, J., Karasic, D., Reed, T., Whittle, S., Wylie, K. (2016). Transgender people: health at the margins of society. *The Lancet, 388*(10042), 390–400. doi:10.1016/s0140-6736(16)00683-8

Wiik, A., Lundberg, T. R., Rullman, E., Andersson, D. P., Holmberg, M., Mandić, M., Brismar, T. B., Dahlqvist Leinhard, O., Chanpen, S., Flanagan, J. N., Arver, S., Gustafsson, T. (2019). Muscle strength, size, and composition following 12 months of gender-affirming treatment in transgender individuals. *The Journal of Clinical Endocrinology Metabolism, 105*(3). https://doi.org/10.1210/clinem/dgz247